

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته شیعه شناسی گرایش جامعه شناسی

عنوان :

بررسی مقایسه‌ای دیدگاه‌های استاد مطهری و دکتر شریعتی درباره نابرابری‌های اجتماعی

استاد راهنما :

دکتر محمود تقی زاده داوری

استاد مشاور :

دکتر سید حسین شرف‌الدین

نگارنده :

فریبرز حیدری

آذر ماه ۱۳۸۸

تاریخ: ۸۸/۹/۱۹
شماره: ۴۶۸۷
پیوست: —

بیت

صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با تاییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل... تعالی فرجه الشریف) جلسه دفاعیه پایان نامه

آقای: حیدری فریبرز

رشته: شیعه شناسی (جامعه شناسی) به شماره دانشجویی: ۸۶۱۳۲۰۴۲۰۲

تحت عنوان: بررسی مقایسه ای دیدگاههای استاد مطهری و دکتر شریعتی درباره نابرابری های اجتماعی

با حضور هیات داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ ۸۸/۰۹/۱۸ تشکیل گردید.

در این جلسه پایان نامه مذکور با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت و نامبرده نمره با عدد ۱۹/۵

نمره به حروف *نوزده و نیم* را با درجه عالی دریافت نمود.

نام خانوادگی و نام	سمت	رتبه علمی	امضاء
تقی زاده داوری محمود	استاد راهنما	استادیار	
شرف الدین سید حسین	استاد مشاور	مربی	
خان محمدی کریم	استاد ناظر	مربی	
نجفی محمد جواد	استاد ناظر	استادیار	
وزیری فرد سید محمد جواد	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی	استادیار	

مدیر امور آموزش و تحصیلات تکمیلی
نام و امضاء

معاون پژوهشی تحصیلات تکمیلی دانشکده
نام و امضاء

نشانی:

قم، جاده قدیم اصفهان،
دانشگاه قم
کدپستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱
تلفن: ۲۸۵۳۳۱۱
دورنویس:
۲۸۵۵۶۸۴ معاونت آموزشی
۲۸۵۵۶۸۶ معاونت اداری
۲۸۵۵۶۸۸ معاونت دانشجویی

تقدیم به :

تمامی پویندگان راه دانش و معرفت

تشکر و قدردانی :

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت به ما عطا فرمود . اکنون که کار تحقیق بر روی موضوع این پایان نامه را به اتمام رسانده ام بر خویش لازم می دانم از تمامی بزرگوارانی که مرا در پیمودن این مسیر پر مشقت یاری نموده اند ، قدردانی کنم .

از استاد گرانقدر و بزرگوار جناب آقای دکتر محمود تقی زاده داوری که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق ، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند و نیز از جناب آقای دکتر سید حسین شرف الدین که به عنوان مشاور با توصیه های ارزشمند خویش مرا در انجام هر چه بهتر این تحقیق یاری نموده اند ، کمال تقدیر تشکر را دارم .

همچنین از تمامی اساتید بزرگوار ، به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم ، معرفت و کسب فضائل اخلاقی یاری نموده اند ، تقدیر و تشکر می نمایم .

چکیده:

هدف اصلی این تحقیق بررسی مقایسه ای دیدگاه های استاد مطهری و دکتر شریعتی درباره نابرابری های اجتماعی است. تأثیر گذاری این دو متفکر در انقلاب اسلامی و لزوم شناخت اندیشه های آنان، ضرورت انجام این مطالعه است. تحقیق با روش توصیفی انجام، و داده ها به روش کتابخانه ای گردآوری، و به شیوه مقایسه ای، تجزیه و تحلیل شده است. نتایج تحقیق به این شرح است: استاد مطهری معتقد است که «تبعیض»، «عادات ناروا»، تعطیلی قوانین الهی، عدم رعایت قانون، ثروت اندوزی و استثمار، عوامل موجد نابرابری های اجتماعی است و دکتر شریعتی معتقد است که مالکیت خصوصی، وجود قاسطین، کنز، ثروت اندوزی و استثمار، عوامل موجد نابرابری های اجتماعی است. از دیدگاه استاد مطهری نابرابری های طبیعی مانند «زور» منجر به استخدام متقابل افراد و از نظر دکتر شریعتی منجر به مالکیت خصوصی می گردد. توجه آن ها به مسئله استثمار و تبعیض است. دکتر شریعتی علت استثمار را مالکیت خصوصی و استاد مطهری انحراف انسان از فطرت می داند. استاد مطهری قشر بندی مبتنی بر تفاوت های طبیعی و تقسیم کار را تحت عنوان «تفاوت مثبت» عادلانه و قشر بندی مبتنی بر نقش ها و شرایط یکسان و مزایای اجتماعی متفاوت را تحت عنوان «تفاوت منفی» و «تبعیض»، ناعادلانه می داند. دکتر شریعتی «مالکیت» را مبنا قرار می دهد. دکتر عقیده دارد زمانی که مالکیت از حالت «اجتماعی» در دوره هایلی به حالت «انحصاری» در دوره قایلی تغییر کرد، طبقات و در نتیجه نابرابری های اجتماعی شکل گرفت. هر دو نابرابری ها را اجتناب پذیر می دانند. راه حل های استاد مطهری برای رفع نابرابری های اجتماعی شامل: تربیت اسلامی، ایجاد سازمان صحیح اجتماعی، «مسابقه بقا»، عمل به قانون، گرفتن مالیات های اسلامی و راه حل های دکتر شریعتی برای رفع نابرابری های اجتماعی شامل: ساختن امت با زیربنای قسط، ایجاد مالکیت اجتماعی و گرفتن مالیات های اسلامی است.

کلید واژه ها: نابرابری های اجتماعی، مالکیت، طبقه، قشر بندی اجتماعی، مزایای

اجتماعی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ز	۱. فصل اول: کلیات
۱	۱-۱. مقدمه
۳	۲-۱. بیان موضوع
۴	۳-۱. اهمیت و ضرورت انجام این تحقیق
۴	۴-۱. پیشینه تحقیق
۶	۵-۱. اهداف تحقیق
۷	۶-۱. سئوالات تحقیق
۷	۷-۱. فرضیه های تحقیق
۸	۸-۱. روش تحقیق
۸	۹-۱. روش و ابزار گرد آوری اطلاعات
۹	۱۰-۱. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
۹	۱۱-۱. تعریف مفاهیم اساسی
۹	۱-۱۱-۱. نابرابری اجتماعی
۱۰	۲-۱۱-۱. مزایای اجتماعی
۱۰	۳-۱۱-۱. ثروت
۱۱	۴-۱۱-۱. قدرت
۱۲	۵-۱۱-۱. منزلت ، پایگاه اجتماعی
۱۳	۶-۱۱-۱. قشر بندی اجتماعی
۱۴	۷-۱۱-۱. قشر
۱۵	۸-۱۱-۱. طبقه
۱۷	۹-۱۱-۱. عدالت اجتماعی
۲۰	۲. فصل دوم: مروری بر نظریات جامعه شناسان
۲۱	۱-۲. مقدمه
۲۲	۲-۲. دیدگاه تضاد گرایان
۲۳	۱-۲-۲. کارل مارکس

- ۲۳ ..... عوامل شکل گیری نابرابری های اجتماعی ۱-۲-۲-۱
- ۲۳ ..... طبقه و ملاک های آن ۲-۲-۱-۲
- ۲۵ ..... مراحل مختلف تاریخی تشکیل طبقات ۳-۲-۱-۲
- ۲۸ ..... آینده نابرابری های اجتماعی ۴-۲-۱-۲
- ۲۸ ..... دارندرف ۲-۲-۲
- ۲۸ ..... عوامل شکل گیری نابرابری های اجتماعی ۱-۲-۲-۲
- ۳۰ ..... طبقه و ملاک های آن ۲-۲-۲-۲
- ۳۱ ..... آینده نابرابری های اجتماعی ۳-۲-۲-۲
- ۳۲ ..... دیدگاه کارکردگرایان ۳-۲
- ۳۳ ..... ۱-۳-۲ ..... تالکوت پارسنز
- ۳۳ ..... عوامل شکل گیری نابرابری های اجتماعی ۱-۳-۲-۱
- ۳۳ ..... قشربندی اجتماعی و ملاک های آن ۲-۳-۱-۲
- ۳۵ ..... آینده نابرابری های اجتماعی ۳-۳-۱-۲
- ۳۵ ..... دیویس و مور ۲-۳-۲
- ۳۵ ..... عوامل شکل گیری نابرابری های اجتماعی ۱-۳-۲-۲
- ۳۶ ..... قشربندی اجتماعی و ملاک های آن ۲-۳-۲-۲
- ۳۸ ..... آینده نابرابری های اجتماعی ۳-۳-۲-۲
- ۳۸ ..... دیدگاه ماکس وبر ۴-۳-۲-۲
- ۳۸ ..... عوامل شکل گیری نابرابری های اجتماعی ۱-۴-۲-۲
- ۳۹ ..... قشربندی اجتماعی و ملاک های آن ۲-۴-۲-۲
- ۳۹ ..... طبقه ، منزلت و حزب ۳-۴-۲-۲
- ۴۲ ..... آینده نابرابری های اجتماعی ۴-۴-۲-۲
- ۴۲ ..... دیدگاه ترکیب گرایان ۵-۲-۲-۲
- ۴۳ ..... ۱-۵-۲ ..... فرانک پارکین
- ۴۳ ..... عوامل شکل گیری نابرابری های اجتماعی ۱-۵-۲-۱
- ۴۴ ..... قشربندی اجتماعی و ملاک های آن ۲-۵-۲-۱
- ۴۴ ..... آینده نابرابری های اجتماعی ۳-۵-۲-۱
- ۴۵ ..... ۲-۵-۲ ..... گرهارد لنسکی

- ۴۵ ..... ۲-۵-۱. عوامل شکل‌گیری نابرابری‌های اجتماعی
- ۴۶ ..... ۲-۵-۲. قشربندی اجتماعی و ملاک‌های آن
- ۴۷ ..... ۲-۵-۳. آینده نابرابری‌های اجتماعی
- ۴۸ ..... ۲-۶. دیدگاه علامه طباطبایی و شهید صدر
- ۴۸ ..... ۲-۶-۱. علامه محمدحسین طباطبایی
- ۴۸ ..... ۲-۶-۱-۱. مدنی بالفطره بودن انسان
- ۴۹ ..... ۲-۶-۱-۲. نظریه استخدام متقابل
- ۵۰ ..... ۲-۶-۱-۳. نابرابری‌های طبیعی و نابرابری‌های اجتماعی
- ۵۱ ..... ۲-۶-۲. آیت‌الله محمد باقر صدر
- ۵۱ ..... ۲-۶-۱. عوامل روانی و نابرابری‌های اجتماعی
- ۵۲ ..... ۲-۶-۲. حب ذات و استخدام متقابل
- ۵۲ ..... ۲-۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
- ۵۵ ..... **۳. فصل سوم: دیدگاه استاد مطهری**
- ۵۶ ..... ۳-۱. مقدمه
- ۵۷ ..... ۳-۲. نابرابری‌های اجتماعی از دیدگاه استاد مطهری
- ۵۷ ..... ۳-۲-۱. مفهوم شناسی نابرابری
- ۵۹ ..... ۳-۲-۲. انواع نابرابری‌های اجتماعی
- ۵۹ ..... ۳-۲-۲-۱. نابرابری اجتماعی به صورت تفاوت مثبت
- ۶۰ ..... ۳-۲-۲-۱-۱. عوامل شکل‌گیری نابرابری به صورت تفاوت مثبت
- ۶۳ ..... ۳-۲-۲-۲. نابرابری اجتماعی به صورت تفاوت منفی
- ۶۳ ..... ۳-۲-۲-۲-۱. عوامل شکل‌گیری نابرابری اجتماعی به صورت تفاوت منفی
- ۷۱ ..... ۳-۳. قشربندی اجتماعی از دیدگاه استاد مطهری
- ۷۱ ..... ۳-۳-۱. مفهوم قشربندی و ملاک‌های آن
- ۷۲ ..... ۳-۳-۲. عوامل قشربندی اجتماعی
- ۷۲ ..... ۳-۳-۳. انواع قشربندی اجتماعی
- ۷۳ ..... ۳-۳-۱. قشربندی طبیعی (اکتسابی)
- ۷۳ ..... ۳-۳-۲. قشربندی غیرطبیعی (انتسابی)
- ۷۵ ..... ۳-۳-۴. مقایسه دیدگاه استاد مطهری با کارکردگرایان

۷۶	..... طبقه از دیدگاه استاد مطهری	۴-۳
۷۶	..... ۱-۴-۳ مفهوم طبقه و ملاک های آن	۴-۳
۷۷	..... ۲-۴-۳ عوامل شکل گیری طبقات اجتماعی	۴-۳
۷۷	..... ۱-۲-۴-۳ دو نظریه در باره عوامل شکل گیری طبقات اجتماعی	۴-۳
۷۸	..... ۲-۲-۴-۳ نظریه اسلام در باره عوامل شکل گیری طبقات	۴-۳
۸۰	..... ۳-۴-۳ نقد دیدگاه سوسیالیست ها در مورد ارث	۴-۳
۸۲	..... ۴-۴-۳ تفاوت دیدگاه استاد مطهری با مارکس در مورد مالکیت	۴-۳
۸۴	..... ۵-۳ کاهش نابرابری ها و ایجاد عدالت اجتماعی از دیدگاه استاد مطهری	۴-۳
۸۴	..... ۱-۵-۳ رابطه نابرابری های اجتماعی با عدالت اجتماعی	۴-۳
۸۵	..... ۲-۵-۳ ضرورت کاهش نابرابری ها و ایجاد عدالت اجتماعی	۴-۳
۸۸	..... ۳-۵-۳ سه دیدگاه در مورد کاهش نابرابری ها و ایجاد عدالت اجتماعی	۴-۳
۹۴	..... ۴-۵-۳ راهکارهای کاهش نابرابری ها و ایجاد اجتماعی	۴-۳
۹۷	..... ۶-۳ جمع بندی و نتیجه گیری	۴-۳
۱۰۰	..... ۴. فصل چهارم: دیدگاه دکتر شریعتی	۴-۳
۱۰۱	..... ۱-۴ مقدمه	۴-۳
۱۰۲	..... ۲-۴ نابرابری های اجتماعی از دیدگاه دکتر شریعتی	۴-۳
۱۰۲	..... ۱-۲-۴ مفهوم شناسی نابرابری	۴-۳
۱۰۴	..... ۲-۲-۴ دوره های تاریخی برابری و نابرابری	۴-۳
۱۰۴	..... ۱-۲-۲-۴ دوره برابری	۴-۳
۱۰۵	..... ۲-۲-۲-۴ دوره نابرابری	۴-۳
۱۰۷	..... ۳-۲-۴ عوامل شکل گیری نابرابری های اجتماعی	۴-۳
۱۱۰	..... ۳-۴ قشربندی اجتماعی از دیدگاه دکتر شریعتی	۴-۳
۱۱۰	..... ۱-۳-۴ مفهوم قشربندی و ملاک های آن	۴-۳
۱۱۲	..... ۲-۳-۴ عوامل قشربندی اجتماعی	۴-۳
۱۱۳	..... ۳-۳-۴ شباهت دیدگاه دکتر شریعتی با دیدگاه مارکس	۴-۳
۱۱۴	..... ۴-۴ طبقه از نظر دکتر شریعتی	۴-۳
۱۱۴	..... ۱-۴-۴ مفهوم طبقه و ملاک های آن	۴-۳
۱۱۵	..... ۲-۴-۴ عوامل شکل گیری طبقات اجتماعی	۴-۳

۱۱۷	..... دو بافت طبقه . ۳-۴-۴
۱۱۷	..... تقسیم بندی طبقاتی جوامع . ۴-۴-۴
۱۱۷	..... تقسیم بندی بر حسب نقش یا وضع اجتماعی . ۱-۴-۴-۴
۱۱۸	..... تقسیم بندی بر حسب مالکیت . ۲-۴-۴-۴
۱۱۸	..... ابعاد طبقات حاکم و محکوم . ۵-۴-۴
۱۲۰	..... دوره های مختلف تاریخی تشکیل طبقات . ۶-۴-۴
۱۲۲	..... مقایسه دیدگاه دکتر شریعتی با دیدگاه مارکس . ۷-۴-۴
۱۲۳	..... کاهش نابرابری ها و ایجاد عدالت اجتماعی از دیدگاه دکتر شریعتی . ۵-۴
۱۲۳	..... ضرورت کاهش نابرابری ها و ایجاد عدالت اجتماعی . ۱-۵-۴
۱۲۶	..... راهکارهای رفع نابرابری ها و ایجاد عدالت اجتماعی . ۲-۵-۴
۱۳۲	..... جمع بندی و نتیجه گیری . ۶-۴
۱۳۴	..... ۵. فصل پنجم: مقایسه و ارزیابی دیدگاه ها
۱۳۵	..... مقدمه . ۱-۵
۱۳۶	..... نابرابری های اجتماعی . ۲-۵
۱۳۶	..... ۱-۲-۵. مفهوم نابرابری اجتماعی
۱۳۶	..... ۲-۲-۵. رابطه نابرابری طبیعی و نابرابری اجتماعی
۱۳۷	..... ۳-۲-۵. عوامل شکل گیری نابرابری های اجتماعی
۱۳۷	..... ۱-۳-۲-۵. عوامل مشترک مورد نظر استاد مطهری و دکتر شریعتی
۱۴۰	..... ۲-۳-۲-۵. عوامل اختصاصی مورد نظر استاد مطهری
۱۴۳	..... ۳-۳-۲-۵. عوامل اختصاصی مورد نظر دکتر شریعتی
۱۴۴	..... ۳-۵. قشر بندی اجتماعی
۱۴۴	..... ۱-۳-۵. مفهوم قشر بندی و ملاک های آن
۱۴۵	..... ۲-۳-۵. عوامل قشر بندی اجتماعی
۱۴۶	..... ۳-۳-۵. انواع قشر بندی اجتماعی
۱۴۶	..... ۱-۳-۳-۵. قشر بندی طبیعی (اکتسابی)
۱۴۷	..... ۲-۳-۳-۵. قشر بندی غیر طبیعی (انتسابی)
۱۴۸	..... ۴-۳-۵. مقایسه دیدگاه ها در مورد قشر بندی اجتماعی

۱۴۹	..... طبقه ۴-۵
۱۴۹	..... ۱-۴-۵ . مفهوم طبقه و ملاک های آن
۱۵۲	..... ۲-۴-۵ . ابعاد طبقات حاکم و محکوم
۱۵۳	..... ۳-۴-۵ . عوامل شکل گیری طبقات اجتماعی
۱۵۳	..... ۱-۳-۴-۵ . عوامل مورد نظر دکتر شریعتی
۱۵۴	..... ۲-۳-۴-۵ . عامل مورد نظر استاد مطهری
۱۵۵	..... ۴-۴-۵ . مقایسه دیدگاه ها در مورد طبقات اجتماعی
۱۵۷	..... ۵-۵ . کاهش نابرابری ها و ایجاد عدالت اجتماعی
۱۵۷	..... ۱-۵-۵ . ضرورت کاهش نابرابری های اجتماعی
۱۵۹	..... ۲-۵-۵ . راهکارهای کاهش نابرابری ها و ایجاد عدالت اجتماعی
۱۵۹	..... ۱-۲-۵-۵ . راهکارهای دکتر شریعتی
۱۶۴	..... ۲-۲-۵-۵ . راهکارهای استاد مطهری
۱۶۸	..... ۶-۵ . جمع بندی و نتیجه گیری
۱۷۱	..... ۶ . فصل ششم : نتیجه گیری
۱۷۸	..... منابع و ماخذ

۱. فصل اوّل : کلیات

۱-۱. مقدمه

وجود نابرابری های اجتماعی^۱ در جوامع مختلف از گذشته تا به امروز به عنوان یک مسئله اجتماعی همواره ذهن فلاسفه و اندیشمندان مختلف علوم اجتماعی را به خود مشغول ، و آنها را وادار به ارائه دیدگاه های مختلف در مورد ماهیت و علل وجود این نابرابری ها کرده است. برخی از اندیشمندان نابرابری اجتماعی را امری طبیعی و لازم برای زندگی اجتماعی می دانند و معتقدند دوام و بقا جامعه منوط به وجود همین نابرابری هاست . در مقابل عدّه دیگر نابرابری اجتماعی را امری غیر طبیعی می دانند و معتقدند برخی عوامل مختلف به صورت غیر طبیعی باعث ایجاد این گونه نابرابری ها در جامعه می شوند و با برداشتن این عوامل می توان از نابرابری ها اجتناب کرد و برابری را در جامعه برقرار نمود. برخی نیز معتقدند ، نابرابری های اجتماعی را نمی توان از بین برد ، بلکه می توان از آنها کاست و حدّی از برابری را در جامعه ایجاد کرد . بیان این دیدگاه ها از سوی اندیشمندان مختلف اجتماعی ما را به این نتیجه می رساند که اولاً نابرابری های اجتماعی در طول تاریخ در همه جوامع وجود داشته و پدیده ای جهانی است . وثانیاً « جهانی بودن نابرابری اجتماعی چنین القا می کند که در ساختار اجتماعی ، ویژگی های عمومی وجود دارد که منشاء این نابرابری است. از سوی دیگر ، گوناگونی صورت ، کارکرد و میدان عمل نابرابری ها آنقدر زیاد است که از آن می توان نتیجه گرفت که این ویژگی ها یک شکل نیستند . لذا ، می توان تصوّر کرد که جامعه های انسانی بر روی پیوستار فرضی قرار گرفته اند که در یک حدّ نهایی آن ، برابری کامل ، و در حدّ نهایی دیگر ، نابرابری کامل وجود دارد . »^۲

1- Social inequalities

۲- ملوین تامین ، **جامعه شناسی قشر بندی و نابرابری های اجتماعی** ، ترجمه عبدالحسین نیک گهر ، چاپ چهارم ، (تهران : نشر توتیا ، ۱۳۸۵) ، ص ۱۱ .

در فرهنگ شیعی ایجاد جامعه‌ پر از عدل، قسط و برابری کامل در هنگام ظهور امام موعود (عج) تنها یک آرزو نیست، بلکه واقعیتی است که با تلاش و مجاهدت یکایک مسلمانان و شیعیان سرانجام تحقق خواهد یافت و بر همین اساس شیخ مفید (ره) در حدیثی از امام باقر (ع) آورده است که:

«... اذا قام القائم جاءت المزامله : هنگامی که قائم آل محمد قیام کنند و حکومت اسلامی تشکیل دهند شالوده زندگی بر مزامله (همسانی، تساوی در استفاده از همه چیز) خواهد بود. مردم در حکومت اسلامی همسان و همدیف قرار می‌گیرند و در استفاده از امکانات و وسایل و فرصت های گوناگون زندگی و معیشت و تربیت و تکامل بر دیگری امتیاز ندارند و هرگونه فرقی و امتیازی نابود خواهد بود.»^۱

انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی (ره) حرکتی در جهت رسیدن به جامعه آرمانی موعود است که از همین فرهنگ شیعی نشأت گرفته است. به همین جهت بحث نابرابری های اجتماعی و ضرورت تعدیل آن ها از دهه پنجاه با اوج گرفتن انقلاب اسلامی مطرح شد و امروز پس از گذشت سه دهه نیز همچنان یکی از مباحث داغ جامعه است.

در جریان انقلاب اسلامی، استاد شهید مرتضی مطهری و مرحوم دکتر شریعتی از جمله نظریه پردازان تأثیر گذاری بودند که با الهام از آموزه های شیعی، مسئله نابرابری های اجتماعی در کانون اندیشه اجتماعی آنان قرار داشت. از این رو بازخوانی آراء این دو متفکر با نفوذ شیعی می تواند بر یافتن تعریفی روشن از این واژه مفید باشد.

این ضرورت در کنار تحصیل اینجانب در رشته شیعه شناسی با گرایش جامعه شناسی که از جمله موضوعات آن پرداختن به بحث نابرابری های اجتماعی است، باعث انگیزه مضاعف شد تا موضوع رساله کارشناسی ارشد خویش را به این موضوع اختصاص دهم و به تحقیق در باره آن پردازم. برای این کار تلاش می کنم ابتدا با مروری بر نظریات جامعه شناسان، زوایا مختلف بحث را روشن نمایم و سپس در فصول جداگانه دیدگاه های استاد مطهری و دکتر شریعتی را مورد بررسی قرار دهم. در پایان نیز با مقایسه و ارزیابی دیدگاه های آنان، نابرابری های اجتماعی را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهم. باشد که مفید فایده گردد. انشاءالله

۱- محمد رضا حکیمی، قیام جاودانه، (تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۳)، ص ۲۲۲.

۱-۲. بیان موضوع

حیات اجتماعی جوامع مختلف نشان می دهد که همواره گروهی از مردم از مزایای اجتماعی^۱ بیشتری نسبت به گروهی دیگر برخوردار بوده اند؛ به عبارت دیگر میزان بهره مندی آنان از مزایای اجتماعی مانند ثروت، قدرت، منزلت و... یکسان نبوده است، بلکه این مزایا عمدتاً به صورت نابرابر میان آن ها توزیع شده است. این توزیع نابرابر به تدریج زمینه شکل گیری طبقات مختلف اجتماعی و فاصله طبقاتی میان افراد بهره مند و بی بهره از مزایای اجتماعی را فراهم می ساخت. ادامه این روند نیز به نوبه خود حیات جوامع را به مخاطره می انداخت و باعث شکل گیری اعتراضات، جنبش ها، شورش ها و انقلاب های مختلف می شد.

لزوم اجتناب از این پیامدهای ناگوار نابرابری های اجتماعی همواره ذهن اندیشمندان اجتماعی را به خود مشغول ساخته و آن ها را وادار به ارائه نظرات مختلف در مورد منابع، عوامل و بنیان های نابرابری و راه حل های رفع یا کاهش آن ها نموده است.

موضوع نابرابری های اجتماعی بیش از هر مکتبی در کانون اندیشه های اسلامی و به خصوص شیعی قرار دارد تا آنجا که هدف اساسی بعثت پیامبران از میان بردن نابرابری ها و ایجاد قسط در جامعه می باشد. *لَيُقْوَمُ النَّاسُ بِالْقِسْطِ*^۲. البته این عنایت و توجه به معنی یکسان بودن برداشت ها و دیدگاه های صاحب نظران شیعی از نابرابری های اجتماعی نیست، بلکه با وجود تأثیر پذیری آنان از اندیشه های شیعی که فصل مشترکشان نیز می باشد، دیدگاه های متفاوتی در باره نابرابری های اجتماعی دارند.

در این تحقیق می خواهیم بدانیم دو متفکر شیعی مورد بررسی یعنی استاد مطهری و دکتر شریعتی با توجه به دو محیط اجتماعی و علمی متفاوتی که در آن رشد نموده اند چه برداشتی از نابرابری های اجتماعی دارند؟ منابع و عوامل شکل گیری آن ها را در چه می دانند؟ چه راه حل هایی برای رفع یا تعدیل آن ها ارائه می دهند؟ آیا وجود نابرابری های اجتماعی را در جامعه اجتناب پذیر می دانند یا خیر؟ آیا می توان جامعه ای با برابری کامل ایجاد کرد؟ و بالاخره کدام یک از دیدگاه های آن دو به اندیشه های شیعی نزدیک تر و زمینه تحقق آن با توجه به واقعیات جامعه بیشتر است؟

بنابراین در این تحقیق می خواهیم از نظرات استاد مطهری و دکتر شریعتی در باره نابرابری های اجتماعی از طریق مقایسه نظرات آن ها آگاه شویم و با این کار پاسخ سئوالات فوق را نیز دریابیم.

1-Social privileges

۲-سوره حدید، آیه ۲۵.

۱-۳. اهمیت و ضرورت انجام این تحقیق

نابرابری های اجتماعی از جمله موضوعاتی است که به دلیل آثار زیانبار آن بر ثبات ، انسجام ، همبستگی و تداوم یک جامعه ، همواره مورد توجه جدی متفکران اجتماعی بوده است . تعدیل نابرابری های اجتماعی تا حصول به جامعه مبتنی بر قسط و برابری کامل که در زمان ظهور حضرت مهدی موعود (عج) تحقق می یابد ، از جمله موضوعات مورد تأکید در فرهنگ شیعی است . به همین دلیل این موضوع در کانون اندیشه های اجتماعی متفکرین شیعی قرار داشته و دارد . از جمله این متفکرین استاد مرتضی مطهری و دکتر علی شریعتی می باشند که به این موضوع توجه جدی نشان داده اند .

تحقیق در باره دیدگاه های این دو متفکر تأثیر گذار در جریان انقلاب اسلامی از طریق مقایسه آن ها و نیز بیان اشتراکات و افتراقات دیدگاه های آن ها موضوعی است که تاکنون کسی به آن نپرداخته است . اینکه کدام یک از این دو دیدگاه می تواند به اندیشه های شیعی نزدیک تر باشد و با توجه به واقعیات جامعه ما زمینه تحقق بیشتری داشته باشد ، می تواند بسیار با اهمیت باشد .

بی شک دیدگاه های این دو بزرگوار و راهکارهای آنان در زمینه مواجهه با نابرابری های اجتماعی به لحاظ نظری و عملی می تواند در سیاست گذاری ها و برنامه ریزی های اجتماعی ، سیاسی ، اقتصادی و فرهنگی مورد توجه مدیران و برنامه ریزان کشور قرار گیرد . این امر به نوبه خود می تواند در استحکام ، ثبات و بقاء جامعه و نظام سیاسی و حفظ انسجام و همبستگی آن بسیار مؤثر باشد . همه این موارد ضرورت و اهمیت انجام این تحقیق را به اثبات می رساند .

۱-۴. پیشینه تحقیق

اگرچه فلاسفه و متفکران اجتماعی از همان آغاز به نابرابری های اجتماعی توجه داشته اند و به نقش و تأثیر آن ها در زندگی اجتماعی توجه نشان داده اند و در آثار خود آن ها را مطرح کرده اند ، اما تحقیقات جدی در ایران در ارتباط با موضوع نابرابری های اجتماعی در سال های اخیر انجام شده است . این تحقیقات و نتایج حاصل از آن ها به قرار زیر است :

۱- در سال ۱۳۷۴ در دانشگاه تربیت مدرس ، تحقیقی با موضوع « بررسی دیدگاه های امام خمینی (ره) و دکتر شریعتی در باره نابرابری های اجتماعی » توسط آقای علی محمد قدسی و به راهنمایی دکتر تقی آزاد آرمکی انجام شد . در این مطالعه که به روش مطالعه توصیفی انجام شد ، محقق به بررسی دیدگاه های این دو شخصیت بر اساس تحلیل متن آثار ایشان پرداخت . از جمله نتایج این بررسی این بود که امام خمینی (ره) عوامل ایجاد کننده نابرابری در جوامع را رویکردهای سیاسی ، مذهبی و انسان شناختی - روانشناختی مانند استعمار ، سرمایه داری ، عدم

رعایت احکام دین در پرداخت مالیات های اسلامی ، حرص و آزار انسان نسبت به قدرت و ثروت می داند. دکتر شریعتی نیز مالکیت را به عنوان عنصر تاریخی و جامعه شناختی و عامل تعیین کننده نابرابری در جوامع می گیرد. از دیگر نتایج این بررسی این بود که امام خمینی (ره) مکانیزم های مواجهه با نابرابری را در روی آوردن به اسلام همانند صدر اسلام ، آگاهی دادن به افراد جامعه ، مبارزه و دادن مالیات های اسلامی و توزیع مجدد ثروت توسط این مالیات ها می داند و دکتر شریعتی نیز مکانیزم های مواجهه با نابرابری را بازگشت به توحید و نیز اجتهاد و انقلاب می داند .

۲- در سال ۱۳۷۴ در دانشگاه تهران ، تحقیقی با موضوع « بررسی روند نابرابری های اجتماعی در آموزش و پرورش ایران » توسط آقای علی اصغر محمد امینی و به راهنمایی دکتر غلامعباس توسلی انجام شد . در این بررسی محقق با توجه به تاریخچه آموزش و پرورش ایران به بررسی شرایط اجتماعی و تأثیر آن بر شکل گیری نابرابری های آموزشی پرداخت . از جمله نتایج این تحقیق این بود که میان فقر خانوادگی و ترک تحصیل دانش آموزان در همان سال های اولیه آموزش ارتباط مستقیمی وجود دارد . همچنین بین مناطق جغرافیایی ، بین استان ها و نیز بین روستا و شهر نابرابری آموزشی چشمگیری وجود دارد و در همه ادوار تاریخی این وضعیت وجود داشته و ادامه یافته است .

۳- در سال ۱۳۷۶ در دانشگاه تربیت مدرس ، تحقیقی با موضوع « فضا و نابرابری اجتماعی » توسط دکتر عماد افروغ و به راهنمایی دکتر حسین شکوهی انجام شد . در این پژوهش محقق به بررسی عوامل مؤثر بر جدایی گزینی فضایی و تمرکز فقر و آثار آن بر شکل گیری خرده فرهنگ جرم زا از طریق آزمون تجربی پرداخت . از جمله نتایج این تحقیق این بود که شاخص هایی مانند میانگین سواد سرپرست خانواده و همسر وی ، گروه شغلی ، منزلت شغلی ، سطح درآمد ، درآمد سرانه و در کل پایگاه اقتصادی - اجتماعی از عمده ترین معیارهای جدایی گزینی فضایی ، محسوب می شوند که مقایسه این شاخص ها در سه محله مختلف مورد مطالعه در این تحقیق نشان داد که تفاوت بین این شاخص ها در این سه محله ، کاملاً مشهود است و از سویی مقایسه بین میانگین شاخص های متغیر وابسته یعنی خرده فرهنگ کجرو و معنادار بودن تفاوت بین آن ها در محله های مذکور ، حکایت از تقارن جدایی گزینی فضایی با گرایش به بعضی از شاخص های این خرده فرهنگ ، یعنی اعتقاد به شانس ، قدر گرایی ، بنده لحظه بودن ، تمایل به خشونت ، گرایشات مذهبی خاص ، بی تفاوتی محیطی و ارتباط محله ای دارد .

۴- در سال ۱۳۷۷ در دانشگاه تربیت مدرس ، تحقیقی با موضوع « قشر بندی اجتماعی در قرآن » بر اساس مطالعه تطبیقی تفسیر المیزان و نمونه توسط خانم اکرم چیتی و به راهنمایی دکتر رحمت

اله صدیق سروسنانی انجام شد. در این تحقیق دو نوع مقایسه ضرورت یافت. الف - مقایسه تفاسیر میزان و نمونه با یکدیگر در چارچوب سئوالات تحقیق و کشف رویکردی از قشربندی اجتماعی در قرآن. ب- مقایسه رویکرد فوق با دیدگاه های رایج قشربندی اجتماعی. از جمله نتایج این تحقیق این بود که نابرابری اجتماعی در جامعه، مادامی که منشاء آن تفاوت های اکتسابی و غیر اکتسابی مشروع، قانونی و عادلانه و لزوم تقسیم کار اجتماعی عادلانه باشد، ضروری و برای بقاء جامعه اجتناب ناپذیر است. همچنین منابع نابرابری در زندگی انسان غیر از مشیت و خواست خداوند، اختلاف در خلقت، تفاوت در استعداد و علایق، سعی و تلاش انسان، نیازهای جامعه و لزوم تقسیم کار اجتماعی می باشند.

۵- در سال ۱۳۸۶ در دانشگاه اصفهان، تحقیقی با موضوع «عوامل مؤثر بر نابرابری های اجتماعی با تأکید بر سرمایه اجتماعی در شهر اصفهان» توسط آقای جمشید هاشمیان فر و به راهنمایی دکتر صمد کلانتری و دکتر رسول ربانی خوراسگانی انجام شد. در این تحقیق که به روش پیمایشی انجام شد برای تبیین موضوع نابرابری های اجتماعی از منظری جدید، سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر مستقل در کنار دیگر عوامل و احساس نابرابری به عنوان متغیر وابسته مطرح شد. نتایج حاصل از مقایسه نابرابری اجتماعی و احساس نابرابری بیانگر آن بود که بر روی یک طیف پنج درجه ای، میانگین احساس نابرابری (۳/۲) در جامعه بیشتر از میانگین نابرابری اجتماعی (۲/۷) می باشد. همچنین داده های تحقیق مبین آن بود که میانگین سرمایه اجتماعی در جامعه مورد مطالعه در سطح پایین به سمت متوسط (۲/۹) قرار دارد. از دیگر نتایج این تحقیق این بود که هرچه سرمایه اجتماعی بالاتر باشد، نابرابری اجتماعی و همچنین احساس نابرابری کاهش خواهد یافت.

۱-۵. اهداف تحقیق

در این تحقیق اهداف زیر دنبال می شود:

- ۱- آگاهی از آراء و نظرات استاد مطهری و دکتر شریعتی به عنوان دو متفکر شیعی درباره نابرابری های اجتماعی.
- ۲- مقایسه دیدگاه استاد مطهری و دکتر شریعتی و بیان اشتراکات و افتراقات به منظور دست یافتن به دیدگاهی که با توجه به واقعیات جامعه دارای زمینه تحقق بیشتری باشد.
- ۳- آگاهی از دیدگاه استاد مطهری و دکتر شریعتی در باره مزایای اجتماعی، مالکیت، قشر بندی و طبقه اجتماعی.

۴- پی بردن به منابع و عوامل موجد نابرابری های اجتماعی از دیدگاه استاد مطهری و دکتر شریعتی .

۵- شناخت راهکار های استاد مطهری و دکتر شریعتی در مورد کاهش نابرابری های اجتماعی و ایجاد عدالت اجتماعی .

۱-۶. سؤالات تحقیق

با توجه به موضوع تحقیق سؤالات زیر مطرح می شود که در این بررسی در پی یافتن پاسخ برای آن ها می باشیم:

۱- اشتراک و افتراق دیدگاه استاد مطهری با دکتر شریعتی در باره نابرابری های اجتماعی کدامند؟

۲- دیدگاه استاد مطهری و دکتر شریعتی در باره منابع و عوامل ایجاد کننده نابرابری های اجتماعی دارای چه نقاط اشتراک و افتراقی است؟

۳- با توجه به دیدگاه استاد مطهری و دکتر شریعتی ، ضرورت کاهش نابرابری های اجتماعی چیست؟

۴- دیدگاه استاد مطهری و دکتر شریعتی در باره مزایای اجتماعی ، مالکیت ، قشربندی اجتماعی و طبقه اجتماعی دارای چه نقاط اشتراک و افتراقی است؟

۵- میزان تأثیر پذیری دکتر شریعتی از نظریه مارکس چقدر است؟

۶- راهکارهای استاد مطهری و دکتر شریعتی برای کاهش نابرابری های اجتماعی و ایجاد عدالت اجتماعی کدامند؟

۷- کدام یک از این دو دیدگاه با توجه به واقعیات جامعه دارای زمینه تحقق بیشتری نسبت به دیگری است؟

۱-۷. فرضیه های تحقیق

در این تحقیق فرضیه های زیر مطرح است :

۱- منابع و عوامل ایجاد کننده نابرابری های اجتماعی از دیدگاه استاد مطهری و دکتر شریعتی متفاوت اند .

۲- نابرابری های اجتماعی از دیدگاه استاد مطهری و دکتر شریعتی ، قابل رفع یا کاهش هستند.

۳- استاد مطهری و دکتر شریعتی در مورد مالکیت ، طبقه و قشربندی اجتماعی ، دیدگاه یکسانی ندارند .